

РОЗДІЛ 11 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 1751.82.091(045)

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА» ON DEFINING THE CONCEPT “LITERARY CRITICISM”

Панієва Ю.С.,
студентка кафедри слов'янської філології та перекладу
Маріупольського державного університету

Звняцьковський В.Я.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри слов'янської філології та перекладу
Маріупольського державного університету

У статті здійснено огляд досліджень, присвячених визначенню та уточненню поняття «літературна критика». Літературна критика вивчається як власне літературознавство, як складова частина літературознавства і як літературна творчість. Поєднання особливостей конкретної науки та літературної творчості призводить до виникнення низки проблем як самої літературної критики, так і її термінологічної конкретизації.

Ключові слова: літературна критика, літературно-художня критика, літературно-наукова критика, філологія, літературна творчість.

В статье выполнен обзор исследований, посвященных определению и уточнению понятия «литературная критика». Литературная критика изучается как собственно литературоведение, как составная часть литературоведения и как литературное творчество. Сочетание особенностей конкретной науки и литературного творчества приводит к возникновению ряда проблем как самой литературной критики, так и ее терминологической конкретизации.

Ключевые слова: литературная критика, литературно-художественная критика, литературно-научная критика, филология, литературное творчество.

The article reviews the research on defining and clarifying the concept of literary criticism. Literary criticism is studied as actual literary criticism, as an integral part of literary criticism and as a literary work. The combination of features of a specific science and literary work leads to a number of problems of both literary criticism and its terminological concretization.

Key words: literary criticism, literary and artistic criticism, literary and scientific criticism, philology, literary creation.

Постановка проблеми. На сучасному етапі літературознавства накопичено певний досвід наукової думки про літературно-художню критику як специфічний тип мислення та вид естетичної діяльності. Це – праці з теорії літературної критики І. Франка, Лесі Українки, Ю. Борева, В. Брюховецького, Р. Гром'яка, Г. Сивокона, Ю. Суровцева, П. Федченка тощо. Водночас наукові знання постійно розширюються та поповнюються, поняття «літературна критика» набуває нових дефініцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні десятиліття досліджень літературної критики позначилися виокремленням низки питань щодо теоретичного обґрунтування літературної критики як наукового явища, уточнення термінологічного апарату, вивчення її прагматичного аспекту та пов'язаних із цим проблем.

Наприклад, І. Фролова, аналізуючи сутність літературної критики, виокремлює три підходи

до її трактування: 1) поняття, синонімічне до літературознавства; 2) складова частина літературознавства; 3) важливий компонент власне літературного процесу, і в цьому сенсі – частина самої літератури [14].

М. Пеха осмислює літературну критику як конкретну науку, а тому пропонує вживати термін літературно-наукова критика, а не літературно-художня, як це прийнято у вітчизняному теоретичному дискурсі [13, с. 4].

Ю. Говорухіна зосереджує увагу на прагматичному аспекті літературної критики [6]. О. Баган окреслює проблеми, які закономірно виникають унаслідок суб'єктивності, притаманної літературній критиці [1].

Постановка завдання. Зважаючи на той факт, що критика впливає на формування суспільної думки, прогнозує перспективи літературного розвитку та впливає на нього, визначаючи особливості

сучасної літератури, здійснимо огляд досліджень, присвячених визначенню та уточненню поняття «літературна критика», що виокремлюємо метою дослідження.

Виклад основного матеріалу. Виділення та вивчення літературної критики як складової частини літературознавства, як зазначає М. Гнатюк, почалося в ХІХ ст.: від Буало, Лессінга, Гегеля до російських дослідників літератури (В. Белінський, О. Герцен, М. Добролюбов, М. Чернишевський, Д. Писарев). Найвищим досягненням літературознавчої думки в Україні дослідник називає теоретико-літературні та літературно-критичні праці І. Франка, у яких питання літературної критики в кінці ХІХ ст. починає розглядатися під кутом зору її теорії. Саме І. Франко вперше в українській науці про літературу звернув увагу на специфіку критики, яка, з одного боку, має риси наукової студії, а з іншого – своїми спостереженнями наближається до художнього узагальнення, тобто має риси чисто мистецького явища [5].

У «Словнику літературознавчих термінів» поняття «літературна критика» визначається як самостійний вид творчої діяльності, що спирається на практичний тип мислення задля оцінювання художньої своєрідності нових літературних творів, їхньої естетичної вартості, виявлення провідних тенденцій літературного процесу. Літературна критика цілковито зорієнтована на потреби поточного літературного процесу, тому звертається переважно до творів своїх сучасників, а твори попередників, які є предметом насамперед історії літератури, розглядає крізь призму актуальних суспільних потреб. Це – засіб регулювання та корекції літературного процесу, спілкування письменників із читачами [10].

Р. Гром'як під «літературною критикою» розуміє поняття, що передає сутність аналітично-синтетичного розгляду будь-яких об'єктивних явищ чи суб'єктивних картин (теорії) у всіх сферах науки. Дослідник наголошує, що літературна критика в її розвинутій формі – це відносно самостійна діяльність, спрямована на осягнення й оцінку художньо-естетичної своєрідності та суспільного значення нових творів мистецтва слова. Літературна критика є специфічним видом творчої діяльності, яка водночас залишається складовою частиною літературознавства, має свою систему жанрів та опосередковує функціонування літератури в суспільстві, рефлексію кожної людини з приводу художніх явищ [7, с. 6].

Більшість дослідників зосереджують увагу на оцінному аспекті літературної критики. Наприклад, І. Олійник порівнює поняття «кри-

тика» та «оцінювання» та вважає їх взаємообумовленими, наголошуючи, що критика передбачає оцінювання та аналізування творів мистецтва у процесі вивчення їх, а оцінювання – це спосіб критичного опрацювання / осмислення об'єкта дослідження, внаслідок якого формується думка, погляд щодо пізнаваного явища [12].

На думку В. Кулешова, літературна критика – це засіб тлумачення та оцінки художніх творів у світлі певних концепцій, теоретична самосвідомість літературних напрямів, активний засіб боротьби за ствердження творчих принципів [9, с. 3]. Дослідник вважає критику важливою стороною літературних течій, адже вона надає їм закінчену ідеологічну оформленість і стійкість. Критика має прикладне значення, тому що її завдання – оцінювання поточної сучасної літератури та формування смаків читачів [9, с. 5].

А дослідник Р. Гром'як на додаток виокремлює термін «художня критика», під яким розуміє компонент художнього твору, самооцінку задуму автора, оцінний аспект мистецтва, який є об'єктом уваги, предметом діяльності інших людей (не авторів цього твору) [7, с. 8].

Специфіка критики як галузі суспільної діяльності, завданням якої є формування естетичних смаків читачів, зазначається багатьма дослідниками, починаючи ще з І. Франка [5].

Наприклад, на думку С. Хороба, головне та найбільш специфічне для критики починається там і тоді, де і коли свої живі враження та переживання критик прагне перевести на рівень раціонального розуміння й осмислення. Критика не зобов'язана виявляти у творі недосконалість, недоліки. Однак, навіть виявляючи у ньому лише досягнення та достоїнства, вона залишається критичною. Адже сприяє прозрінню наших почуттів, допомагає усвідомити ту красу, яку ми до цього лише відчували, врешті, спонукає до читацьких рефлексій. А це пов'язано з подоланням неусвідомленості щодо предмета почуттів [15, с. 295].

Л. Монич, визначаючи літературну критику як невід'ємну складову літературно-художніх видань, спирається на праці О. Галича [4], Ю. Бурляя [3] та наголошує, що літературна критика в її розвинутій формі – це відносно самостійна діяльність, спрямована на осягнення й оцінку художньо-естетичної своєрідності та суспільного значення нових творів мистецтва слова. Критика – засіб пізнання життя за допомогою твору і засіб пізнання твору за допомогою життя. Вона хронологічно й суттєво є своєрідним авангардом літературознавства: формує перші уявлення про літературні явища та пропагує їх серед

читачів [8], а отже, постійно перебуває в стані формування та різних трансформацій [10].

Поняття «літературна критика», за визначенням дослідників, містить значну міру суб'єктивності. Зокрема, ще І. Франко розумів літературно-критичну творчість як намагання сугестувати, навіювати свої думки іншим [5].

С. Хороб вважає, що треба говорити про величезну роль особистісного начала, особистості у критиці. Адже справжня роль особистості у критиці полягає в його неповторно-індивідуальному синтезі, переломі й вираженні всього досягнення сучасної суспільної думки та мистецтвознавства, у своєрідності та майстерному застосуванні всіх необхідних знань і вмінь, в осмисленні конкретного матеріалу художньої літератури та мистецтва. Критик, нарешті, не лише знавець і поціновувач мистецтва, але й власник активного суспільного темпераменту, літературний публіцист [15, с. 296].

Ю. Говорухіна визначає літературну критику як складний процес (само)інтерпретації, в якому поєднуються два акти розуміння – первинне (миттєве прозріння істини буття) та вторинне (фіксація того, що зрозуміле, словесне вираження, його розгортання як інтерпретації, відрефлексований спогад). Дослідник наголошує на прагматичності мети літературно-критичної оцінки, адже, беручи до уваги безліч оцінок у рамках одного тексту, високий ступінь їхньої експресивності, позначення критерію оцінювання вказує на прагнення «вселити читачеві власну шкалу оцінки», «заразити» своєю позитивною / негативною / нейтральною оцінкою [6].

О. Баган вважає, що літературна критика «має свої спокуси, які часто заводили її в певні пастки». Спокусами критики він називає її настійливе прагнення навчати, прагнення впливати на літературний процес, бажання програмувати розвиток літератури, надміру теоретичний підхід, настійливе прагнення бути модною [1].

З цього приводу В. Брюховецький зазначає, що покликання критика полягає не у продукуванні вказівок, як творити, а в осмисленні здобутків і прорахунків поета або прозаїка відповідно до ідейно-естетичних запитів суспільства. Не школярських оцінок за п'ятибальною системою хочеться письменникам, а широкого співроздуму, співпереживання [2].

Висока міра суб'єктивності в літературній критиці призводить до появи низки проблем, серед яких на сучасному етапі О. Баган виділяє такі:

1) світоглядний хаос, коли критики та літературознавці ХХ ст. взялися досліджувати літера-

туру, в якій їх тепер цікавили не духовна глибина, а система логічних парадоксів у письменника, не почуття естетичної насолоди, а механіка тексту, не сила творчої енергетики та ідейні устремління автора, а прикладні фрагменти його стилю;

2) відсутність етичної основи, коли для критика ідея культурно-естетичного зростання людини й соціуму є просто безвідносною, головне – виразити самого себе;

3) стирання індивідуальності: все в культурі заливає примітивна масовість, а з іншого боку, кожна талановита людина, щоб вберегти себе від цієї сірості, формує собі на базі теоретичного багатства попередньої високої культури умовну елітарність;

4) відсутність настрою змагання, коли критик замість роздумувати над глибокими проблемами людського буття й краси мистецької експресії приречений перелічувати екстравагантності у якомусь творі або скабрезні вислови у ньому й удавати, що це йому приємно й захопливо, та змушувати до подібного насильства над собою читача;

5) проблема нового масовізму із неймовірним вибухом різноманітних «масових» жанрів у літературі (детектив, фентезі, трилер та інше), колажно-вторинний спосіб моделювання художнього світу в постмодерністській літературі, за якою в принципі усуваються такі константи справжнього мистецтва, як велич переживань, трагіка, героїка, формальна та словесна вишуканість. Постмодерний автор намагається бути максимально зрозумілим читачеві, його мова не випадково набирає ознак сленговості й вульгарності;

6) ринкова залежність, коли спостерігається процес перетворення стилістики критики у своєрідний доважок до реклами книжкової продукції;

7) відсутність реального критицизму, адже не може бути критиком людина, яка цурається чіткої світоглядної позиції через ліберальницький релятивізм, яка не має визначених основ і мотивацій пристрасного змагання за ідею, яка остерігається виділитися з юрби та боротися за щось, яка підігрує плебейським настроєм і смакам у суспільстві й об'єктивно нічого не може вдіяти із всезагальним тиском капіталу та його корисливих інтересів [1].

Тож літературну критику характеризують як різновид публіцистики, породженої рефлексією з приводу мистецтва, у зв'язку з чим зазначається її високий суб'єктивізм, який, у свою чергу, породжує проблеми не наукового, а прагматичного характеру.

Висновки. Літературна критика вивчається як власне літературознавство, як складова частина літературознавства і як літературна творчість. Серед специфічних ознак літературної критики дослідники виділяють наявність оцінювання, навіювання (формування естетичних смаків), високу роль особистості (прагматизм, суб'єктивність), які співіснують і співпрацюють

одночасно з науковістю. Поєднання особливостей конкретної науки та літературної творчості призводить до виникнення проблем як самої літературної критики, так і її термінологічної конкретизації.

Перспективи подальших досліджень бачимо у висвітленні таксономії методів сучасної літературної критики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баган О. Спокуси і пастки літературної критики. URL: <http://litakcent.com/2009/06/15/spokusy-i-pastky-literaturnoji-krytyky/>; Bahan O. Spokusy i pastky literaturnoyi krytyky. URL: <http://litakcent.com/2009/06/15/spokusy-i-pastky-literaturnoji-krytyky>.
2. Брюховецький В. Критика в сучасному літературному процесі. URL: <http://narodna-osvita.com.ua/1392-v-s-bryuhoveckiy-kritika-v-suchasnomu-literaturnomu-proces.html>; Bryukhovets'kyu V. Krytyka vsuchasnomu literaturnomu protsesi. URL: <http://narodna-osvita.com.ua/1392-v-s-bryuhoveckiy-kritika-v-suchasnomu-literaturnomu-proces.html>.
3. Бурляй Ю. Основи літературно-художньої критики. Київ: «Вища школа», 1985. 244 с.; Burluyay Yu. Osnovy literaturno-khudozhn'oyi krytyky. Kyiv: "Vyshcha shkola", 1985. 244 s.
4. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. / О.А. Галич (наук. ред.). 2-е вид., стер. Київ: «Либідь», 2005. 488 с.; Halych O., Nazarets' V., Vasyly'yev Ye. Teoriya literatury: pidruchnyk dlya stud. filol. spets. vyshch. navch. zakl. / O.A. Halych (nauk. red.). 2-e vyd., ster. Kyiv: "Lybid", 2005. 488 s.
5. Гнатюк М. Літературна критика, її предмет і завдання. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua; Hnatyuk M. I. Literaturna krytyka, yiyi predmet i zavdannya. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.
6. Говорухина Ю. Метод современной литературной критики. URL: <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/333/image/333-010.pdf>; Novorukhyna Yu. Metod sovremennoy lyteraturnoy krytyky. URL: <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/333/image/333-010.pdf>.
7. Гром'як Р. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття): посібник для студ. гуманіст. факульт. вищ. навч. закл. Тернопіль: «Підручники і посібники», 1999. 224 с.; Hrom'yak R. Istoriya ukrayins'koyi literaturnoyi krytyky (vid pochatkiv do kintsya XIX stolittya): posibnyk dlya stud. humanit. fakul't. vyshch. navch. zaklad. Ternopil': "Pidruchnyky i posibnyky", 1999. 224 s.
8. Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія: у 3 кн. Кн. перша: навч. посібник / Упоряд. П.М. Федченко, М.М. Павлюк, Т.В. Бовсунівська; за ред. П.М. Федченка. Київ: «Либідь», 1996. 416 с.; The history of Ukrainian literary criticism and literary criticism. Khrestomatiya. In three books. Book first: Navch. posibnyk / Upryad. P.M. Fedchenko, M.M. Pavlyuk, T.V. Bovsunivska; za red. P.M. Fedchenka. Kyiv: "Lybid", 1996. 416 s.
9. Кулешов В.И. История русской критики XVIII – начала XX веков: учеб. для студ. пед. ин-тов по спец. «Рус. яз. и лит.». Москва: «Просвещение», 1991. 432 с.; Kuleshov V.I. Istoriya russkoy kritiki XVIII – nachala XX vekov: ucheb. dlya stud. ped. in-tov po spets. "Rus. yaz. i lit." Moskva: "Prosveshcheniye", 1991. 432 s.
10. Літературна критика. Словник літературознавчих термінів. URL: <https://onlyart.org.ua/dictionary-literary-terms/literaturna-krytyka/>; Literaturna krytyka. Slovnyk literaturoznavchych terminiv. URL: <https://onlyart.org.ua/dictionary-literary-terms/literaturna-krytyka/>.
11. Мониш Л. Літературна критика як невід'ємна складова літературно-художніх видань. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1994>; Monych L. Literaturna krytyka yak nevid'yemna skladova literaturno-khudozhnikh vydan'. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1994>.
12. Олійник І. Оцінювання в терміносистемі критики перекладу. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1078/>; Oliynyk I.D. Otsinyuvannya v terminosystemi krytyky perekladu. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1078/>.
13. Пеха М. Історія української літературної критики: методичні рекомендації до проведення практичних занять для студентів денного відділення філологічного факультету (спеціальність «Українська мова та література»). Одеса: Видавництво Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, 2011. 26 с.; Pyekha M. Istoriya ukrayins'koyi literaturnoyi krytyky: Metodychni rekomendatsiyi do provedennya praktychnykh zanyat' dlya studentiv dennoho viddilennya filolohichnoho fakul'tetu (spetsial'nist' "Ukrayins'ka mova ta literatura"). Odesa: Vydavnytstvo Odes'koho natsional'noho universytetu imeni I.I. Mechnykova, 2011. 26 s.
14. Фролова И. Мастерство литературного критика. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:nkL7Noeoa8J:www.bsu.ru/content/page/1416/10.pdf+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>; Frolova Y.V. Masterstvo lyteraturnoho krytyka. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:nkL7Noeoa8J:www.bsu.ru/content/page/1416/10.pdf+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>.
15. Хороб С. Критика: дух часу, дух аналізу чи стан свідомості й душі?!. Прикарпатський вісник НТШ. Слово. 2012. № 2 (18). С. 288–296; Khorob S.I. Krytyka: dukh chasu, dukh analizu chy stan svidomosti y dushi?!. Prykarpats'kyu visnyk NTSH. Slovo. 2012. № 2 (18). S. 288–296.